

LES APORTACIONS DE RAMON D'ABADAL (1888-1970) A LA HISTÒRIA JURÍDICA: ELS *USATGES DE BARCELONA*, LES CONSTITUCIONS DE CATALUNYA I LA TEORIA DEL PRINCIPAT¹

TOMÀS DE MONTAGUT ESTRAGUÉS²
Institut d'Estudis Catalans
Universitat Pompeu Fabra

Lliurat el 12 de setembre de 2022. Acceptat el 26 de setembre de 2022.

RESUM

L'article posa de manifest l'actualitat de l'obra de Ramon d'Abadal en la història del dret. Des de la seva tesi doctoral sobre les *Partidas* d'Alfons X el Savi a Catalunya, fins els estudis sobre les lleis i institucions visigodes; les capitulars carolíngies i els documents anteriors a l'any mil; les recerques i els treballs dedicats als *Usatges de Barcelona* i a la seva compilació, juntament amb les constitucions de Catalunya, així com la seva teoria del Principat en els *Usatges de Barcelona* i sobre el regnat del rei Pere el Cerimoniós, són algunes contribucions destacades de Ramon d'Abadal a la història del dret de Catalunya i al seu pensament jurídic i polític les quals, encara avui, són de referència obligada.

PARAULES CLAU

Ramon d'Abadal, història del dret, Catalunya, edat mitjana.

1. Aquest article s'inscriu dins del Proyecto I+D+i «Conflictos singulares para juzgar, arbitrar o concordar (siglos XII-XX)» de referència PID2020-117702GA-100

2. tomas.montagut@upf.edu

The contributions of Ramon d'Abadal (1888-1970) in legal history: the *Usatges de Barcelona* (customs), the Constitutions of Catalonia and the theory of the Principality

ABSTRACT

The article makes clear the current nature of the work of Ramon d'Abadal in legal history. From his doctoral thesis about the *Partidas* of Alfons X the Wise in Catalonia; the studies about the Visigoth laws and institutions; about the Carolingian Capitularies and documents prior to 1000 CE; the work and research dedicated to the *Usatges de Barcelona* and to their compilation, together with the constitutions of Catalonia; his theory of the Principality in the *Usatges de Barcelona* and about the kingdom of King Peter IV the Ceremonious, are some outstanding contributions by Ramon d'Abadal to the legal history of Catalonia and its legal and political philosophy which, even today, are of obligatory reference.

KEYWORDS

Ramon d'Abadal, Legal History, Catalonia, Middle Ages.

I. PLANTEJAMENT: EL PENSAMENT JURÍDIC

Per emmarcar la historiografia jurídica de Ramon d'Abadal (Font, 1968 i 1987, *pàssim*) hem de tenir en compte el pensament jurídic i polític dominant a Catalunya durant la seva vida i en l'actualitat. Ramon d'Abadal neix el 1888 i el fundador de l'escola històrica del dret a Catalunya, el prestigiós jurista i polític Manuel Duran i Bas exposa, l'any següent (1889), les bases filosòfiques de la seva doctrina en el discurs que pronuncia davant del Senat espanyol, el 26 de febrer de 1889, per impugnar l'aprovació del Codi Civil espanyol que aleshores es volia promulgar amb caràcter general per a tot Espanya. Deia Duran i Bas: «Pertenezco a la Escuela Histórica, en el sentido de que los pueblos no son simplemente una agregación. Los pueblos no encuentran su individualidad caracterizada puramente por las condiciones de raza, de lengua, de costumbres, ni mucho menos por las fronteras de su territorio; hay algo más, y este algo más es su historia. En ella se encuentra representado el encadenamiento constante de

las generaciones...». I continuava més endavant dient: «Por esta razón, siendo la legislación civil o política la expresión jurídica del espíritu de los pueblos en las relaciones entre los individuos, es por lo que pertenezco a la escuela histórica y pretendo que se mantenga la legislación de los pueblos como consignación, como mantenimiento de su espíritu...» (Pérez Collados, 2010).

Fou a Alemanya, i a través de les doctrines del jurista Friedrich Karl von Savigny, on sorgí l'escola històrica del dret que atorgava un gran poder al dret nacional com a manifestació tangible de l'esperit del poble alemany i de la seva nació germànica. Per tant, la història d'aquest dret era fonamental per conèixer l'origen i l'evolució del poble o de la nació alemanya o germànica. Aquestes doctrines que Manuel Duran i Bas aplica a Catalunya van ser difoses a la historiografia jurídica espanyola, entre d'altres, per Eduardo de Hinojosa, a qui Ramon d'Abadal coneixia bé com alumne que en va ser i de qui considerava les seves orientacions científiques. Cercar els orígens i l'evolució de Catalunya i del dret català era una manera de manifestar l'esperit de Catalunya, la seva individualitat com a poble o com a nació, la seva voluntat general, afegeixo (Font, 1987: 7-8).

Altrament, l'admiració de Ramon d'Abadal per Manuel Duran i Bas fou molt gran. No endebades va redactar la seva ressenya necrològica immediatament després de la seva mort, la qual es va publicar en el volum primer de març/abril de 1907 de l'*Anuari* dels recentment inaugurats Estudis Universitaris Catalans, l'embrió, que volia ser, d'una futura Universitat catalana. També Abadal, juntament amb Ferran Valls i Taberner, va dedicar a Manuel Duran i Bas l'edició dels *Usatges de Barcelona* de 1913: publicada dins de la col·lecció «Textes de dret català» patrocinada per la Diputació de Barcelona, que presidia Enric Prat de la Ribera; i dirigida pels dos mateixos autors. La dedicatòria deia: «A la memòria de l'Il·lustre jurisconsult i professor català D. Manuel Duran i Bas» (Abadal-Valls, 1913: [V]). Amb la publicació d'aquest text es feia efectiu un projecte de publicació de fonts jurídiques catalanes el qual, com informa el professor Font Rius, «había sido concebido ya, más de 30 años antes —1880— por la Academia de Buenas Letras a impulso del eximio jurista Manuel Duran i Bas» (Font, 1987: 8).

Els mèrits de Manuel Duran i Bas eren molt rellevants. Havia aconseguit, sobre la base a les seves doctrines historicistes, mantenir la vigència preferent del dret català tradicional, davant del nou codi civil espanyol promulgat oficialment per a tot Espanya el 1889, però amb caràcter subsidiari per a Catalunya i per als altres territoris que posseïssin un dret foral històric. Manuel Duran i Bas havia

fet reviure «l'esperit nacional» català o la individualitat de Catalunya —la seva voluntat general com a poble— en un context històric en el qual aquest poble català es començava a despertar (Montagut, 2021: 908-911). Sobre aquest punt Abadal escrivia: «Però ningú com ell (Duran i Bas) havia intervingut en totes aquestes manifestacions del despertar d'un poble, perquè, repassant la seva vida, a ell el trobareu per tot, aixís en la defensa dels interessos econòmichs com en les investigacions del nexxe de l'*ànima del* poble ab el seu llenguatge y'l seu dret y les altres manifestacions de la seva vida» (Abadal, 1907: 80).

Tot i amb tot, l'Estat constitucional espanyol també va sentir la necessitat de definir i de legitimar la seva identitat nacional: la nació espanyola i el poble espanyol, on raïa la titularitat de la sobirania espanyola. Tanmateix, el concepte de nació espanyola era variable perquè en la Constitució de Cadis de 1812 es deïa en el seu article número 1 que «La nación española es la reunión de todos los españoles de ambos hemisferios». Es tractava d'una visió imperial de la nació espanyola perquè integrava els territoris dependents d'Europa, d'Amèrica, d'Àsia, d'Àfrica i d'Oceania (la metròpolis i les colònies).

Amb tot, amb el desastre colonial de 1898-1899, quan Espanya perdrà les seves colònies d'Amèrica, d'Àsia i d'Oceania, i fins al final de la dictadura militar del general Franco, rebrota un nacionalisme espanyol que cerca «l'esperit nacional» espanyol en la història i en el dret, bàsicament de Castella. Es vol enllaçar la sobirania de la nació espanyola amb la unitat política de la Península aconseguida pels visigots; o determinar el caràcter i la idiosincràsia de la identitat espanyola o de l'ésser d'Espanya en l'èpica castellana medieval; o propugnar l'existència d'una convergència històrica necessària (unitat de destí) dels cinc regnes medievals de la Península en la unitat política assolida pels reis catòlics; o declarar que Espanya és una unitat de destí en allò universal, etc. (Riquer, 1994, núm. 12: 11-29).

Des de la història jurídica espanyola, i per exemple, des de l'escola compostel·lana dels professors Alfonso Otero i Aquilino Iglesia (Tomás y Valiente, 1990: 34-36), hom plantejarà la història del dret espanyol com la història del procés de formació de la nació espanyola (Iglesia, 1987: 61-65). Avui en dia, i des de l'entrada en vigor de la Constitució Espanyola de 1978, l'Estat espanyol fou un Estat de dret constitucional i democràtic que reconeixia la naturalesa composta de la nació espanyola, per bé que des de 2010, amb la sentència del Tribunal Constitucional sobre la reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya estigui patint una transició vers un Estat de justícia on els principis democràtic, de la imparcialitat de la justícia i del pluralisme polític tenen greus fallences (Viver, 2022: 11-13).

Naturalment, la producció historiogràfica de Ramon d'Abadal no encaixa fàcilment amb aquells pressupostos doctrinals del nacionalisme espanyol que acabem d'esmentar. En els seus comentaris a la polèmica entre els historiadors espanyols Claudio Sánchez Albornoz i Américo Castro, Ramon d'Abadal diu que es «molt difícil d'establir quines són les qualitats bàsiques que informen el caràcter espanyol» que els «límits del concepte d'espanyol» sense ruptura de continuïtat històrica no apareixen abans que els Reis Catòlics (Abadal, 1963: 638). Com ens indica Josep Maria Salrach, Abadal va estudiar a fons el problema de la inserció de Catalunya a Espanya i la relació dels catalans amb els altres pobles hispànics (Salrach, 2010: 454).

Com veiem, aquí la força de la història i del dret català, estudiats i investigats per Ramon d'Abadal, rau en ser un contrapunt que impedeix que sigui pacífica la visió d'una història nacional espanyola monista i de matriu castellana, que exclou o margina la història i els drets històrics dels altres territoris nacionals que integren l'Estat espanyol i que, per tant, nega el caràcter compost de la nació espanyola i el consegüent pluralisme polític basat en la diversitat dels pobles que la integren i en les seves respectives voluntats generals (Riquer, 1994: 16-18).

Altrament, avui en dia, en tot Estat de dret constitucional i democràtic, els drets i les llibertats públiques i individuals han d'ésser protegits per l'ordenament jurídic. En aquest context, la història crítica del dret, impulsada pel malaguanyat professor Manuel Hespanha, defuig la utilització de la història i del dret per legitimar realitats nacionals de qualsevol mena. L'absolutisme legislatiu i el positivisme normatiu inspiren els ordenaments jurídics actualment vigents dels estats que formen i institucionalitzen el concert de les nacions contemporànies. Segons aquestes darreres doctrines, la norma de l'Estat, la llei estatal, és sempre legítima i justa i, per tant, s'ha d'obeir la norma per ser norma, la llei per ser llei, i no pas per ser justa. Contra aquesta visió tan formalista, la història crítica del dret qüestiona aquests pressupostos implícits i acrítics del dret estatal, segons els quals el dret formalment vigent és el dret racional, el necessari i el definitiu (Hespanha, 2002: 15-16); i predica la necessitat de contextualitzar sempre el dret i de posar-lo en connexió amb els fets socials.

En aquest punt, l'obra historicojurídica de Ramon d'Abadal és totalment actual, tant pel mètode historicocrític utilitzat en l'elaboració dels seus estudis com pels resultats assolits amb les seves recerques. A un i a les altres em referiré a continuació.

2. LA METODOLOGIA

La història, deia el professor Luís García de Valdeavellano, deixeble de Claudio Sánchez Albornoz, és un reflex d'un reflex (García de Valdeavellano, 1978). Amb aquesta frase volia dir que, si volem conèixer els fets de les societats pretèrites, només ho podrem assolir amb el coneixement dels testimonis documentals que aquests fets han deixat. El primer reflex són els documents del passat que s'han de recercar i d'estudiar, tot sotmetent-los a crítica per determinar-ne el grau d'autenticitat i validesa, tant pel que fa a la seva forma com al seu contingut material (García Villada, 1977: 287-321).

Un cop obtenim els documents depurats (el primer reflex) l'historiador aplica la seva interpretació personal (el segon reflex) als fets i a les accions documentades per poder mostrar, en les seves obres de reconstrucció històrica i de forma més o menys ordenada i sistemàtica, el seu sentit històric.

Per tant, la tasca d'historiar conté alhora una dimensió objectiva (el primer reflex: els documents) i una dimensió subjectiva (el segon reflex: el discurs interpretatiu que fa l'historiador). Per aquesta raó, es diu per alguns autors que tota història és història contemporània. En aquest sentit, el senyor Ramon d'Abadal era un consumat historiador; ho diu qui es considerava deixeble seu, el professor Josep Maria Font i Rius, en comentar el volum III de la seva *Catalunya carolíngia* dedicat als comtats de Pallars i de Ribagorça, publicat a Barcelona el 1955 (Abadal, 1955/2007).

En efecte, per a Font i Rius, Abadal era «un consumado historiador que opera desenvueltamente en la reconstrucción de una época borrosa y difícil con un escaso repertorio de materiales sujetos a unas depuraciones previas en garantía de su validez». I continuava dient: «Al servicio de tal empresa pone el autor un aprovechamiento realmente exhaustivo de los testimonios conservados, la captación atenta y sutil de los más escurridizos detalles y matices, la ingeniosa inducción de hechos y de sus motivaciones, la conexión de fenómenos y acontecimientos diversos a través de sus más delicadas y ocultas tramas, y, cuando es preciso, la elaboración de hipótesis y puntos de vista personales —siempre sobre una base racional o intuitiva—, con los que remata la visión de un panorama histórico determinado» (Font, 1955: 917).

Aquest rigor metodològic emprat per Abadal en escriure la història de la pre-Catalunya o dels orígens de Catalunya, que té tant en compte el factor objectiu dels documents que emergeixen en el context històric de les societats

de l'època, fa que aquest passat medieval de la pre-Catalunya s'alliberi del nostre present, de la Catalunya actual. Però és precisament aquesta autonomia del passat el que ens permet recuperar aquesta experiència històrica per criticar o valorar el nostre present. Aquest és un altre veritable poder de la història i del dret que ens ofereix Ramon d'Abadal amb les seves obres (Hespanha, 2002: 26).

Altrament, és ell mateix qui ens informa de la seva visió metodològica en diversos moments, com per exemple en ocasió de la substanciosa ressenya o comentari crític que dedica a l'obra de Josep Balari i Jovany (Abadal, 1963: 13). Per Abadal, l'obra de Balari és considerable, però situa el seu autor entre aquell grup de persones, que, com Caresmar, van emprendre molt més d'allò que podia abastar una persona. Balari pretenia que de la mera juxtaposició de capítols monogràfics sobre temàtiques diverses (la família, els noms personals, l'educació, la casa, el vestit...) emergiria una doctrina homogènia.

Per contra, Abadal sosté: «En esto se equivocó. La homogeneidad no existe; la inexistencia de un plan sistemático pesa constantemente sobre su libro, que resulta disperso y falta de ligamen. Más que como un conjunto, aparece como un gran arsenal de notas, de datos de estudios particulares y monográficos, de mucho interés, es verdad, pues su agudo instinto de historiador aflora siempre, pero donde faltan la ordenación y la trabazón inexcusable en una obra acabada» (Abadal, 1962, núm. 10: 8). I al parlar sobre la metodologia que s'exigeix per elaborar un treball sobre institucions, Abadal és molt clar: «Este exige, cuando menos, volver otra vez sobre el mismo documento para comprobar, afinar, ajustar y relacionar los resultados provisionales que las simples notas hayan proporcionado» (Abadal, 1962, núm. 11: 9).

3. ELS RESULTATS DE LES RECERQUES EN HISTÒRIA JURÍDICA

L'actualitat de l'obra de Ramon d'Abadal també es desprèn dels resultats assolits amb les seves recerques en història del dret. La seva tesi doctoral en dret (1912) sobre les *Partidas* d'Alfons X el savi a Catalunya (Abadal, 1912-1913, 1970²); els seus estudis sobre les lleis i institucions visigodes (Abadal, 1949, 1953, 1958, 1960, 1962-1963 i 1965); sobre les capitulars carolíngies i els documents anteriors a l'any mil (Abadal, 1926-1950, 1955, 1954-1956); els treballs i recerques dedicats als *Usatges de Barcelona* i a la seva compilació, juntament amb les constitucions de Catalunya (Abadal, 1910); la seva teoria

del Principat en els *Usatges de Barcelona* i sobre el regnat del rei Pere el Cerimoniós (Abadal, 1965) són algunes contribucions destacades de Ramon d'Abadal a la història del dret de Catalunya i al seu pensament jurídic i polític les quals, encara avui, són de referència obligada.

Ara ens centrarem, però, en el comentari d'algunes de les seves contribucions més significatives sobre fonts del dret que ordenem segons el moment cronològic en el qual van anar apareixent. Així comentarem els punts següents: (i) Les lleis visigodes a Espanya; (ii) les capitulars i els preceptes carolingis dirigits a institucions eclesiàstiques, a comtes o a particulars; (iii) els *Usatges de Barcelona*, les constitucions de Catalunya i la teoria del Principat; i (iv) les *Partidas* a Catalunya. Tinguem en compte, tanmateix, que aquests estudis els va realitzar Abadal en moments molt diferents de la seva vida i de la seva formació acadèmica, la qual cosa influeix en el seu contingut i en el sentit històric de la seva mirada. Tot i amb tot, es pot detectar en tots ells una línia conductora d'un discurs molt coherent i consistent de pensament històric, polític i jurídic.

3.1. Les lleis visigodes a Espanya

Amb la invasió musulmana de 711 es produí la destrucció del regne visigot i per tant el seu ordenament jurídic, basat en la legislació dels monarques visigots compilada en el *Liber iudiciorum*, deixava d'estar oficialment vigent. Tanmateix, els francs professaven el principi personalista pel que fa a l'àmbit de vigència del dret, de manera que, un cop aquests francs recuperen als musulmans els territoris de la Narbonesa i de la futura Marca Hispànica, fins a Barcelona (801), es reconeix pels monarques francs que la rendició de la població autòctona de Narbona i la correlativa i progressiva imposició del poder polític i religiós (Abadal, 1949: 87-112) dels francs, té com a contrapartida acceptar la vigència del seu dret propi, que era integrat per les lleis visigodes.

Més endavant, les capitulars *pro hispani* concedeixen també que la població hispana es regeixi per la seva pròpia llei i segons el seu propi arbitri. Si aquest llegat legal dels visigots, que recull bàsicament la tradició del dret romà de l'Imperi d'Occident, per bé que de forma independent (Otero, 1993-1994: 543), és indiscutible, més problemàtic és aquell altre llegat, que també estudia Ramon d'Abadal, quant al conjunt de valors, d'institucions i de realitzacions visigodes d'origen germànic, les qual, segons la historiografia germanista del moment

com Sánchez Albornoz o Menéndez Pidal, van contribuir a la forja d'Espanya (Orlandis, 1959: 677).

Per Abadal, el llegat popular germànic fou nul o irrellevant i, per tant, nega el caràcter germànic del dret popular espanyol de l'època medieval, així com la influència germànica en l'essència espiritual o en el tarannà vital del poble castellà. Per Abadal, l'únic llegat germànic és el de les elits de la classe dirigent visigoda que quantifica en un total de mil cinc-cents famílies, és a dir, en més o menys unes set mil persones que distingeix en dues categories: la dels *primates* —els magnats palatins i els administradors de les províncies— i els *mediocres* o *gardings* que, sense tenir cap ofici públic, estan vinculats al monarca visigot per un jurament de fidelitat. Són només algunes institucions pròpies d'aquestes elits visigodes com el dot, la batalla judicial o l'encomanament personal de fidelitat les que tindrien una continuïtat en l'època medieval.

La formació de la unitat política d'Espanya en època visigoda també és qüestionada per Abadal, ja que considera que la unitat política de la monarquia visigoda, si bé tenia una validesa oficial, no fou mai efectiva, ja que la població del regne estava dividida i es caracteritzava per la seva diversitat. També en aquest punt, l'aparent unitat política dels visigots era una obra fràgil de la seva noblesa o oligarquia, més o menys cohesionada i liderada pel monarca.

3.2. Les capitulars i els preceptes carolingis a Catalunya

Amb la seva recerca sobre la *Catalunya carolíngia*, Abadal va dirigir els seus esforços a l'elaboració d'una història de la pre-Catalunya sotmesa a la potestat de la monarquia franca des de la seva conquesta iniciada en el segle VIII fins a la independència de fet dels comtes de Barcelona, esdevinguda a finals dels segle X (a l'entorn de l'any mil). El pla de l'obra tenia dues parts: una de general i una altra d'especial. La part general es dedica a l'estudi documentat del domini carolingi a Catalunya, i la part especial (presentada i prevista en una pluralitat de volums) dedicada a l'estudi documentat de cadascun dels comtats integrats en aquest domini.

Amb data 1926-1950, Ramon d'Abadal publica la primera entrega d'aquest magne projecte: el volum segon de la part general corresponent a *Els diplomes carolingis a Catalunya* (Abadal, 1926-1950). Hi ha poques capitulars legals que afectin Catalunya. La majoria dels diplomes són preceptes de caràcter reglamentari, de desenvolupament del marc legal o jurídic de l'Imperi, per aplicar-lo a

casos concrets referits a particulars (comtes, funcionaris, fidels, grans propietaris, etc.) o a institucions eclesiàstiques les quals, en certa manera, poden ésser considerades òrgans ministerials de l'Imperi: les cinc catedrals d'Elna, Urgell, Girona, Barcelona i Vic; i molts dels monestirs existents en la Catalunya carolíngia.

En aquest volum només es publiquen aquests últims documents referits a institucions de l'Església. Per això, la majoria de preceptes publicats en pro de l'Església són concessions d'immunitat. Un mecanisme que permet a l'emperador governar directament l'Imperi amb l'ajut dels bisbes i dels abats que obtenen reconeixement polític i econòmic en els seus districtes episcopals (diòcesis i paròquies) o monàstics i que, amb aquesta forma d'immunitat, depenen directament de l'emperador, pontejant, si així ho podem dir, l'autoritat dels comtes i vescomtes, els titulars territorials del poder públic imperial. Naturalment, en el moment en què s'esdevingui la crisi d'aquest poder públic imperial, per raó de la desfeta de la jerarquia orgànica d'oficials imperials, molts d'ells substituïts per persones vinculades privadament amb l'emperador per llaços de fidelitat personal, aleshores veurem com aquestes immunitats eclesiàstiques ajuden a la transició de la monarquia imperial/comtal a la poliarquia feudal que esclatarà en el segle XI.

Els preceptes d'immunitat concedits a institucions eclesiàstiques són de dues classes: (i) els que atorguen una immunitat negativa, prohibint als comtes l'*introitus*, l'*exactio* i la *districtio* en els territoris eclesiàstics; i (ii) els que atorguen una immunitat positiva, amb l'atribució de competències als bisbes i prelats que els equipara als comtes com a oficials dotats de potestats personals i reals, cessió de tributs i facultats d'autogovern i d'autoorganització, amb l'organització parroquial com a circumscripció d'administració eclesiàstica de les diòcesis i amb el dret d'elecció de l'abat en els monestirs.

En definitiva, l'obra d'Abadal permet inserir la pre-Catalunya comtal en un projecte politicoreligiós d'abast europeu com serà el de la *Respublicha Christiana*, una visió totalitària de la comunitat cristiana que, defensant la idea que només existeix un sol Déu, una sola Església i un sol Imperi, integra les diverses comunitats cristianes en un Imperi carolíngi que concep les relacions Església-Estat segons el model cesaropapista, pel qual l'Església ocupa un lloc ministerial i subordinat a l'Imperi. Les seves obres sobre *Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil*, *Eixelada-Cuiixà* (Abadal, 1954), *L'espirit de Cluny i les relacions de Catalunya amb Roma i la Itàlia en el segle X* (Abadal, 1961), *L'abat Oliba, bisbe de Vic i la seva època* (Abadal, 1948) i altres van en aquesta direcció.

3.3. Els *Usatges de Barcelona*, les constitucions de Catalunya i la teoria del Principat

Els *Usatges de Barcelona* formen una compilació jurídica medieval que esdevindrà la capçalera del dret general de Catalunya en ser reconeguda la seva vigència oficial en les Corts de Barcelona del 1251. Segons Josep Maria Pons Guri, els *Usatges* eren un «aplec de normes jurídiques de diferents procedències recollides des del segle XII en els *repertoria* de la cort reial de Barcelona i en col·leccions de juristes. Hi figuren barrejades, amb un escàs sediment consuetudinari, resolucions i jurisprudència de la cort comtal, fragments de les *Exceptiones legum Romanorum* del Decret de Gracià, *Interpretationes* del breviari d'Annià, cànons del concili de Clarmont, fragments del llibre de Tübingen, constitucions de pau i treva, influències de la *Lex Baiuvariorum* mitjançant algun capitular dels reis francs, fragments del *Liber iudiciorum* visigot, altres d'Iu de Chartres (potser mitjançant el decret de Gracià), consuetuds feudals llombardes, fragments de les Etimologies isidorianes, constitucions reials d'Alfons I i Pere I i diverses de Jaume I de Catalunya-Aragó que porten l'especial manament que s'insereixin al llibre de la cort de Barcelona. El mateix Jaume I hi feu inserir també altres *Usatges* recollits en repertoria de corts baronials. Sembla que la seva redacció definitiva fou feta durant el regnat de Jaume I» (Pons Guri, 1980: 126-127). Tot i amb tot, serà a principis del segle XV quan es fixarà una redacció oficial llatina i la seva traducció al català per obra de dues comissions de juristes sorgides *ad hoc*: (i) la primera, integrada pels juristes Jaume Callís i Bonanat Pere, nomenada en les Corts de Barcelona del 1413; (ii) la segona, integrada per Francesc Basset i Narcís de Sant Dionís, per decisió de la Diputació del General de Catalunya, un xic més tard (Font, 2004: XX-XXVI).

Un dels objectius d'aquesta empresa era incloure una redacció llatina dels *Usatges* i la seva traducció catalana en les dues compilacions del dret general de Catalunya (una en llengua llatina i una altra en llengua catalana), les quals s'havien començat a promoure en les Corts de Barcelona del 1410, sota el regnat de Martí l'Humà, però que rebran l'impuls definitiu en les primeres Corts del rei Ferran I de la nova dinastia Trastàmara, el 1413 (Montagut, 2015: 51-67).

Si la constitució política de Catalunya, en aquells moments es basava en els principis de l'imperi del dret i en el del pactisme jurídic, calia reunir tot el dret general de Catalunya (*Usatges de Barcelona*, *Constitucions* i *Capítols de Cort*) en un sol llibre, per tal que tothom el conegués i no es pogués al·legar ignorància

de la llei, per evitar el seu compliment. Els textos compilats es considerarien originals i tindrien una validesa oficial. Per altra banda, calia compilar la normativa orgànica que institucionalitzava la Deputació del General o Generalitat de Catalunya. Aquesta institució política i administrativa era l'altre pilar que, juntament amb el rei i les Corts, representava la monarquia dualista de Catalunya i que, amb funcions polítiques, fiscals i financeres, s'encarregava de vetllar per l'observança del principi de l'imperi del dret (Montagut; Ripoll, 2019-2020: 8-24).

L'any 1910, Ramon d'Abadal va elaborar amb el seu company i amic Jordi Rubió i Balaguer un treball intítulat *Notes sobre la formació de les Compilacions de «Constitucions y altres drets de Catalunya» i de «Capítols de Corts referents al General»* (Abadal, 1910) amb el qual es precisava la gestació codicològica de dos fonamentals llibres jurídics per a la història del dret català: (i) la compilació de les constitucions de Catalunya, la qual encara avui en dia es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA) com a manuscrit inèdit; i (ii) l'anomenat posteriorment *Llibre de vuit senyals* o compilació de la normativa de Corts referida al General de Catalunya i a la seva Deputació, el qual llibre està actualment en fase d'edició per la Generalitat de Catalunya, a cura del doctor Pere Ripoll, l'autor del seu estudi introductori, dins de la «Col·lecció de Textos Jurídics Catalans» que el Departament de Justícia i el Parlament de Catalunya impulsen conjuntament (Ripoll, en premsa).

El 1913, i sota l'impuls del mestre Rubió i Lluch, els joves amics i estudiants a punt de llicenciar Ramon d'Abadal i Ferran Valls i Taberner van editar, amb un ampli estudi preliminar i dens de la «Col·lecció Textes de Dret Català», els *Usatges de Barcelona* en la redacció oficial llatina confegida per les comissions de juristes abans esmentades entre 1413 i 1422, i tal com apareixien en l'exemplar manuscrit de la compilació del dret general de Catalunya, igualment abans esmentada. L'acompanyaven amb la traducció catalana que tenia el seu origen en aquesta mateixa comissió, però tal com va ser publicada en 1704, en l'edició de les *Constitucions y altres drets de Cathalunya* ordenada per les Corts de Barcelona de l'any 1702 (Abadal-Valls, 1913).

Com ens indica el professor Manuel Peláez, «esta obra abadaliano-vallista ha sido un elemento de consulta y de cita constante por parte de los estudiosos del texto jurídico catalán. Lamentablemente, las tesis sobre la elaboración del texto de los “Usatges” que allí sostienen, hoy por hoy, están algo superadas». (Peláez, 1994: 215).

I és que els orígens i l'evolució, el contingut i la procedència de cadascun dels capítols, el seu significat i l'ordre dispositiu de la normativa compilada en els *Usatges de Barcelona* són les qüestions àrdues que plantegen i han plantejat molts problemes als historiadors. Guillem Maria de Brocà ja advertia el 1913 que «la legítima aspiració de publicar un text crític dels *Usatges* no és possible assolir-la sense grans treballs previs» (Brocà, 1913: 357). Segons Aquilino Iglesia, es coneixen trenta-quatre redaccions llatines dels *Usatici*, conservades en trenta-tres manuscrits (Iglesia, 2011: 411-426).

El manuscrit llatí més antic es conserva a París (BnF, ms 4792) i és de final del segle XII. La traducció catalana més antiga es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA) i ha estat objecte d'edició per qui es considera deixeble de Ramon d'Abadal, el professor Joan Bastardas, el qual, a més a més de fixar el text català en 126 capítols, ofereix una redacció llatina complementària que constitueix una aproximació a l'edició crítica dels *Usatges*, per tal com només col·laciona tres manuscrits selectes i l'edició d'Abadal-Valls de 1913, abans esmentada (Bastardas, 1984). L'objectiu de Bastardas és contribuir a la reconstrucció del text llatí de l'arquetip o model originari dels *Usatges de Barcelona*. En aquest punt Bastardas exposava els resultats de recerques compartides i dirigides per Ramon d'Abadal les quals aquest últim no va arribar a comunicar per escrit, si bé, pel que fa als punts de vista principals, el professor Josep Maria Font i Rius, amb moltes reserves, ho va resumir breument i de forma provisional el 1987 en indicar que «el código tal como ha llegado a nosotros (se entiende los caps. 1-138, los restantes son adventicios) reflejaría una compilación de mediados del siglo XII, obra de un curial anónimo que recogió materiales dispersos, legislativos o usuarios existentes en el archivo de la Curia condal, los retocó y reelaboró o creó algunos elementos nuevos bajo una inicial inspiración romanista reuniéndolos en un cuerpo que atribuyó en su totalidad a los condes Ramon Berenguer I i Almodis. Esta compilación comprendería caps. con distinta ordenación que la actual, encabezados por los caps. 1-3 como prólogo y cerrados por los 80-81 como epílogos. En su cuerpo podrían advertirse diferentes grupos o secciones: (i) Los *Usualia* de Ramon Berenguer I (caps. 4-59), promulgados entre 1064-1068, grupo el más coherente de todos; (ii) Una paz territorial y un estatuto del Principado (caps. 60-75, 91-95); de entrada, tal vez, el s. XII; (iii) Una paz y tregua eclesiástica, y otra, tal vez civil, de 1064 (caps. 96-99, 123-133); (iv) Materiales diversos elaborados en la Curia como normas prácticas de aplicación forense y, en buena parte, creación personal del

mismo curial anónimo compilador (caps. 76-79, 100-122, 134-137, 28, 138)» (Font, 1987: 12).

Segons Bastardas, els *Usatges de Barcelona* són una compilació de dues compilacions prèvies que van ser manipulades per juristes redactors posseïdors de diversos nivells de cultura jurídica. Existeixen, doncs, dos pròlegs (Us. 1-2, *Anquequam usaticia i Homicidium*, i Us. 3, *Cum dominus*) i dos epílegs (Us. 80, *Judicium in Curia datum*, i Us. 81, *Iudicia Curiae*) que permeten diferenciar i donar sentit a ambdues compilacions, per bé que el procés d'integració d'aquestes dues compilacions amb altres elements marginals o externs a elles és molt més complex. En el primer nucli dels *Usatges* o *Usatici antiqui*, segons un anònim glossador indicat per Brocà (Brocà, 1918: 184) i per Iglesia (Iglesia, 2011: 412-426), es juriditza i institucionalitza una societat feudal catalana i les esmenes típiques de caire econòmic d'una justícia vindicatòria que ja vol superar la venjança cruenta de la sang (Terradas, 2008).

Sabem que en el segle XI s'ha produït una crisi del poder públic a Catalunya que va comportar el predomini d'una concepció subjectiva del dret la qual legitima un sistema d'autotutela comunitària basada en la fe i en el vincle de fidelitat, on cadascú pot fer justícia directament a través de l'admissió de la venjança privada, del talió o de les esmenes per raó de les malifetes o dels torts que es produeixen en la societat. Són conformes també per la via dels fets les institucions dels castells i dels feus, així com els usos i costums imposats pels senyors als seus vassalls i pagesos, en virtut del seu dret d'elecció de comportaments obligatoris o *elet* al qual correspon l'obligació social d'observar-los i la prohibició d'eleger-ne d'altres alternatius o contraris. Aquests darrers comportaments es qualifiquen com a *nelet*, *culpa* o *tort* de la part més feble de la relació social senyorial o vassallàtica, a qui s'atribueix responsabilitat.

Enfront dels senyoriis nobiliaris o eclesiàstics sorgiran també dins d'aquest context social els nous espais de la vida comunitària autònoma basats en un règim de llibertats, de franqueses i de drets sobre la terra que garanteixen les cartes de poblament, així com en un estatut primari de la vida local, on apareix organitzat de forma incipient un *primer* poder públic *premunicipal*.

Si aquesta visió es pot desprendre de l'usatge número 1 (*Antequam usatici*), l'usatge número 4 (*Haec sunt usualia*) ens indica que el comte de Barcelona, amb l'assentiment i l'aprovació dels nobles i prelats de la terra, es limita a fer observar uns *Usatges* derivats dels usos de la seva Cúria. També l'epíleg de l'usatge número 81 (*Judicia Curiae*) declara que els judicis de la Cort comtal

de Barcelona han d'ésser acceptats i observats, no pas per obligació, sinó per gràcia, atès que algunes normes tradicionals contingudes en el *Liber iudiciorum* dels visigots han quedat desfasades i en desús. També les constitucions de Pau i Treva, fruit d'assemblees d'iniciativa eclesiàstica, seran més tard declarades obligatòries pels comtes de Barcelona, els quals, fins i tot participaran en la seva institucionalització.

Davant d'aquesta visió subjectiva del dret de la compilació dels *Usatici antiqui*, l'altra compilació que integra els *Usatges de Barcelona* i que es pot designar segons indicacions de Brocà i d'Iglesia com a *Usatici comitis* ens ofereix un perfil del comte de Barcelona com a titular d'un poder públic renascut, tal com es pot comprovar en els *Usatges* números 64 (*Quoniam per iniquum*), 65 (*Simili modo*) i 66 (*Emparamentum*). El príncep amb la seva Cúria pot constituir el dret natural i objectiu que rau en la natura mitjançant posar *Usatges* per escrit, és a dir, li permet certificar usos i costums de fet i elevar-los a nivell de llei general obligatòria, en redactar-los per escrit de manera raonada i raonable i segons [*certa*] *sapientia et ciencia Curiae*. És per aquesta raó que l'epíleg corresponent a l'usatge número 80 (*Judicium in Curia datum*) obliga i estableix el deure d'observança de les sentències donades en la Cúria comtal de Barcelona, i sanciona amb penes personals i patrimonials la seva recusació. El motiu és que qui recusa el judici de la Cúria traïx i comet falta contra la Cúria, i qui falta a la Cúria damnifica el príncep, la qual cosa és un crim públic, pel qual s'ha de respondre en dret.

En aquest punt hem de recordar que Ramon d'Abadal va interpretar el sentit d'aquesta segona compilació com el resultat d'una manipulació, probablement per part d'un o de més d'un jurista savi de la Cúria del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, per tal de reforçar la potestat pública del monarca amb la formulació de la teoria del Principat. Segons Abadal, aquest o aquests redactors van afegir nous *Usatges* i van reformar els antics per construir «la figura del príncep com a entitat superior a les jerarquies feudals i amb una autoritat que abasta tant l'àmbit territorial dels seus dominis com els habitants, posseïdors de drets i de deures; que deriven d'una sobirania superior» (Abadal, 1987: 66-67).

El príncep podia fer vàlidament la llei general o constitució per a tot Catalunya de forma unilateral, fins que a final del segle XIII va declarar que ho havia de fer amb l'aprovació i amb el consentiment dels estaments del General de Catalunya reunits en Corts, abdicant de la unilateralitat i compromentent-se amb la bilateralitat legislativa, el fonament de la futura monarquia dualista de

Catalunya. Era la introducció del pactisme jurídic com a procediment parlamentari per fer les constitucions o lleis generals de Catalunya.

3.4. Les *Partidas* a Catalunya

Per acabar, comentarem breument un altre treball de joventut com fou la seva tesi doctoral, defensada a Madrid el 1911 i publicada als Estudis Universitaris Catalans el 1912-1913 amb el títol *Les Partidas a Catalunya durant l'Edat Mitjana* (Abadal, 1912-1913). En ella s'estudiava l'anomenada *Consuetudo Ispaniae* que no era altra cosa que el títol divuitè de la segona *Partida* del rei Alfons X el savi de Castella que portava per rúbrica «Qual deve el pueblo ser en guardar, e en bastecer, e en defender los castillos, e las fortalezas del Rey, e del Reyno»: «quin deu esser lo poble en guardar e en bastir e en deffendre e donar los castells e les fortalees del rey e del regne» (Abadal, 1912-1913: 65). En síntesi, aquest text contenia el règim jurídic dels castells i dels seus alcaids.

A diferència dels *Usatges*, on els tinents dels castells o castlans eren nobles o cavallers que mantenien una relació feudovassallàtica de naturalesa privada amb el rei o amb el seu senyor, les *Partidas* configuraven les alcaldies com un ofici públic i els alcaids com a oficials de l'administració reial, nomenats i cessats a beneplàcit del monarca. Per aquesta raó, el rei Pere el Cerimoniós, que defensava les prerrogatives reials i un model de monarquia monista o decisionista, va introduir el règim castellà de tinences de castell com a *consuetudo Ispanie* a Catalunya, donant origen a l'aparició de diverses traduccions del títol divuitè de la segona *Partida* al català (Montagut, 1995: 487-505). El treball d'Abadal conté dos apèndixs, el primer dels quals és l'edició crítica del ja repetidament esmentat títol divuitè de la segona *Partida* la qual traducció, feta amb un gran rigor i acríbia, anunciava ja per al seu autor una brillant trajectòria com a historiador del dret.

Per acabar, si com deia algun autor tota història és història del dret, en el cas de Ramon d'Abadal la seva formació inicial com a jurista i historiador es va mostrar clarament en la seva obra juvenil publicada (les *Partidas* a Catalunya, l'edició dels *Usatges de Barcelona*, les notes sobre la formació de les compilacions de *Constitucions i altres drets de Catalunya i de capítols de Cort referents al General*) o en aquella altra que va restar inèdita durant dècades (els orígens del Col·legi d'Advocats de Barcelona, l'obra legislativa del rei Jaume I en els reialmes de llengua catalana, els orígens dels Estats Generals francesos, l'edició de

diversos textos de dret feudal català o els estudis més tardans sobre els *Usatges de Barcelona*).

Altrament, en l'obra històrica de maduresa d'Abadal va estar sempre present la preocupació per l'estudi del dret de cada època, com un mirall on es reflectia la vida social, perquè el dret, com ens recordava el professor Font, era l'instrument amb el qual es resolien els conflictes entre persones, entre institucions o entre pobles per tal de cercar l'harmonia en la societat i l'establiment de la pau. Aquest era el poder de la història i del dret que Abadal descobreix i ens ofereix amb les seves obres (Font, 2015: 47).

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' (1907). «Don Manuel Duran I Bas». A: *Estudis Universitaris Catalans*. Vol. I (març-abril), p. 78-94.
- (1912-1913). «Les *Partidas* a Catalunya durant l'Edat Mitjana». A: *Estudis Universitaris Catalans*, VI, Barcelona, 1912, p. 13-37 i 159-180; i VII, Barcelona, 1913, p. 118-162. (Reedició a: *Dels visigots als catalans*, II, Barcelona, 1970, p. 335-379).
- (1948). *L'abat Oliba, bisbe de Vic i la seva època*.
- (1949). *La batalla del adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda*. «Discurso leído en la recepción pública de [...] en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el día 18 de diciembre de 1949. Contestación del Académico numerario Doctor D. José M^a Millás Vallicrosa». Barcelona.
- (1952). *Catalunya carolíngia. II. Els diplomes carolíngis a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, «Memòries de la secció Històrico-Arqueològica», II, 1a part, Barcelona, 1926-1950; 2a part, Barcelona, 1952.
- (1953). «El paso de Septimania del dominio godo al franco a través de la invasión sarracena (720-768)». *Cuadernos de Historia de España*, XIX. Buenos Aires, p. 54-55.
- (1954). *Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil, Eixelada-Cuixà*.
- (1955). *Catalunya carolíngia III. Els comtats de Pallars i Ribagorça*, i volums 14-15 i 76/1-76/2. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, «Memòries de la secció Històrico-Arqueològica». (Reedició facsímil, 2007).

TOMÀS DE MONTAGUT ESTRAGUÉS

- (1954-1956). «Els preceptes carolingis per al Pallars (segle IX)». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVI.
 - (1958). «A propos du legs visigothique en Espagne». A: *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi Sull'Alto Medioevo*. V. Caratteri del secolo VII in Occidente. Spoleto (23-29 d'abril de 1957), p. 541-588 i 678-682.
 - (1960). *Del Reino de Tolosa al Reino de Toledo*. «Discurso leído el día 27 de noviembre de 1960 en el acto de su recepción pública por el académico [...] y contestación por el Excmo. Sr. Director de la Real Academia D. Francisco J. Sánchez Cantón. Madrid (Vic).
 - (1961). *L'esperit de Cluny i les relacions de Catalunya amb Roma i la Itàlia en el segle X*.
 - (1962). *Balari y Jovany y sus «Orígenes históricos de Cataluña»*. «Discurso pronunciado con motivo de la inauguración del curso en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el día 15 de enero de 1961». Barcelona.
 - (1962-1963). «Els Concilis de Toledo». A: *Homenaje a Johannes Vincke para el 11 de mayo de 1962*. Madrid: CSIC.
 - (1964). «Vida corporativa: Curso 1961-1962 [et al.]. Sesión del del 10 de enero de 1963 celebrada en la Sala de Juntas del Consejo Superior de Investigaciones Científicas». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Vol. 30, p. 627-653, <https://raco.cat/index.php/BoletinRABL/article/view/196161>.
 - (1965). «La monarquía en el Regne de Toledo». A: *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Vol. I. Barcelona.
 - (1965). «Pedro el Ceremonioso y los comienzos de la decadencia política de Cataluña». Pròleg al tom XIV de la *Historia de España*, dirigida por R. Menéndez Pidal. Madrid. Traducció, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- ABADAL, Ramon d'; RUBIÓ, Jordi (1910). «Notes sobre la formació de les compilacions de constitucions y altres drets de Catalunya i de Capítols de Corts referents al General». A: *Estudis Universitaris Catalans*. Vol. IV. Barcelona, p. 409-445. Inclòs a la col·lectànea *Dels visigots als catalans*. Vol. II. Barcelona (1970), p. 381-403.
- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'; VALLS TABERNER, Ferran (1913). *Usatges de Barcelona*. Editats amb una introducció per Ramon d'Abadal i Vinyals i Ferran Valls Taberner dins «Textes de dret català». Col·lecció publicada baix

- el patronat de la Excma. Diputació Provincial de Barcelona i dirigida per Ramon d'Abadal i Vinyals i Ferran Valls Taberner.* Barcelona.
- BASTARDAS, Joan (1984). *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, Barcelona: Fundació Noguera.
- BROCÀ, Guillem Maria (1913-1914). «Els *Usatges de Barcelona*». A: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, V, p. 357-389.
- (1918). *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*. Barcelona. Facsímil, 1985², p. 168.
- FONT RIUS, José María (1955). «Recensió a Ramon d'Abadal y de Vinyals, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Vol. 3 de *Catalunya carolíngia* i vols. 14-15 de "Memòries de la Secció històrico-arqueològica"». A: *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 25. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1989). *Vida jurídica en la Cataluña del milenio: derecho y justicia*. Salamanca.
- FONT RIUS, Josep Maria (1968). «Semblança de Ramon d'Abadal i de Vinyals». A: *La Casa Adal del Pradell. Opuscle que amb motiu de les bodes d'or dels nostres pares Ramon d'Abadal i M. Remei Guitart els dediquem els seus fills*. Barcelona.
- (1987). «*Don Ramon de Abadal y la Historia del Derecho...*». *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 14.
- (2004). «La compilació de 1495 en el marc de la història de les constitucions i altres drets de Catalunya». A: *Constitucions y altres drets de Catalunya. Compilacions de 1495, 1588-1589 i 1704*. Barcelona: Editorial Base, ed. Facsímil.
- (2015). «Discurs». A: *Acte d'homenatge al doctor Josep M. Font i Rius, amb motiu del seu centè aniversari*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <https://www.youtube.com/watch?v=VIZQCSXaZRw> (consultat el 08/09/2022).
- GARCÍA DE VALDEAVELLANO, Luis (1978). *Seis semblanzas de historiadores españoles*. Sevilla.
- GARCÍA VILLADA, Zacarías, S.I. (1977²). *Metodología y crítica históricas*. A: *Obras completas*. Vol. 2. Barcelona.
- HESPAÑA, Antonio Manuel (2002). *Cultura jurídica europea. Síntesis de un milenio*. A. Serrano González [cur.]. Madrid.

- IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (1987). *La creación del Derecho. Una historia del Derecho español. Lecciones*, fasc. 1. Barcelona.
- (2011), «El nacimiento de los Usatici». A: *Imago Temporis: Medium Aevum*. Vol. V, p. 412-426.
- MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs DE (1995). «Presencia de *Las Partidas* en el derecho catalán». A: ALVARADO PLANAS, Javier [coord.]. *Espacios y fueros en Castilla-La Mancha (siglos XI-XV): una perspectiva metodológica*.
- (2021). Veu «Manuel Durán i Bas». A: JIMENO ARANGUREN, Rol-dán [dir.]. *Notitiae Vasconiae: diccionario de historiadores, juristas y pensadores políticos de Vasconia*. Vol. 3 (1876-1936).
- (2015). «El poder del dret durant el regnat de Martí l'Humà». A: Ferrer i Mallol, Maria Teresa [coord.]. *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410: l'Interregne i el compromís de Casp*.
- MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs DE; RIPOLL, Pere (2019-2020). «Pactism in Catalonia: A dual conception of the political community». *Journal of catalan intellectual history: Revista d'història de la filosofia catalana*, núm. 12 (exemplar dedicat a: Catalan philosophy in the Middle Ages).
- ORLANDIS, José (1959). «Recensió». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 29.
- OTERO VARELA, Alfonso (1993-1994). «*Las Partidas* y el Ordenamiento de Alcalá en el cambio del ordenamiento medieval». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 63-64, p. 451-548.
- PELÁEZ, Manuel J. (1994). «Ramon d'Abadal i de Vinyals y la historia del Derecho catalán y francés: primera etapa de formación y producción científica (1904-1914)». A: *Miscel·lània Ramon d'Abadal. Estudis d'Història oferts a Ramon d'Abadal i de Vinyals en el centenari del seu naixement*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans.
- PÉREZ COLLADOS, José María (2010). Veu «Manuel Durán i Bas». A: *Diccionario Biográfico Español de la Real Academia de la Historia. La historia de España a través de sus personajes*. Vol. 16. <https://dbe.rah.es/biografias/6278/manuel-duran-i-bas> (consultat el 12/09/2022)
- PÉREZ MARTÍN, Antonio (1995). «Hacia una edición crítica del texto latino de los *Usatges de Barcelona*». *Glossae*, núm. 7, p. 9-32.
- PONS I GURI, Josep M. (1980). «*Usatges de Barcelona*». A. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Vol. 15. Barcelona.

- RIPOLL SASTRE, Pere (2018). *Llibre de vuit senyals (15th century): an edition, legal and comparative study*. Tesis doctoral dirigida por Tomás de Montagut i Estragués (dir. tesi), Rafael Ramis Barceló (codir. tesi), Joan Santanach (codir. tesi). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra (2018).
<https://www.tdx.cat/handle/10803/587144#page=1> (consultat el 08/09/2022)
- RIQUER, Borja DE (1994). «Aproximación al nacionalismo español contemporáneo». *Studia Storica. Historia contemporánea*, núm. 12, p. 11-29.
- SALRACH MARÉS, Josep Maria (2009-2010). «Ramon d'Abadal i l'encaix de Catalunya a Espanya». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 52, p. 453-459.
- TERRADAS SABORIT, Ignasi (2008). *Justícia vindicatoria*. Madrid: CSIC.
- TOMÁS Y VALIENTE, Francisco (1990). «Escuelas e historiografía en la historia del Derecho español (1960-1985)». A: *Per la storia del pensiero giuridico, 34/35, Hispania. Entre derechos propios y derechos nacionales. Atti dell'incontro di studio. Firenze-Lucca 25, 26, 27 maggio 1989*. Milà.
- VALLS TABERNER, Fernando [Abadal i de Vinyals, Ramon d'], pròleg de Manuel J. Peláez i Jesús Fernández Viladrich; edició a cura de Manuel J. Peláez i Enrique M. Guerra. (1984²), *Los Usatges de Barcelona*. Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto, Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias.
- VIVER PI-SUNYER, Carles (2022). *Repensar els límits del control constitucional sobre les activitats parlamentàries. La inviolabilitat institucional de les cambres i els actes parlamentaris interns*. Discurs d'ingrés, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació. Barcelona.